

IV. Diferenciace literatury východních Slovanů: utváření ukrajinské a běloruské literatury

Východoslovanská jazyková tripartice vznikla v hloubi východoslovanského areálu již před vznikem prvního státu východních Slovanů a pak v době Kyjevské Rusi, kdy se utváří ze známého Šachmatovova shluku tří dialektů (severního, jižního a středního); k běloruské delimitaci došlo na západě východoslovanského areálu jazykovým protnutím dialektového severu a jihu. Mocensky docházelo k postupné delimitaci zejména v době tzv. feudální rozdrobenosti, tj. politické decentralizace, kdy se objevuje specifikum haličko-volyňské a pak polocko-smolenské.

Východoslovanské literatury (ruská, ukrajinská, běloruská) byly v období Kyjevské Rusi geneticky úzce spojeny, vyrůstaly ze stejných kořenů písemnictví starokyjevského státu, třebaže teorie „společné kolébky“ se dodnes zároveň zpochybňuje. Rozpad Kyjevské Rusi Rurikovců jako prvního společného státu východních Slovanů ve 13. století znamenal konec východoslovanské jednoty a počátek postupné geneze tří samostatných národů – ruského, ukrajinského a běloruského. Ukrajinský a běloruský národ se utvářel v mezích společných historicko-politických podmínek daných příslušností k Litevskému velkoknížectví, které vtiskovaly specifikum i jejich literárnímu a kulturnímu vývoji. Až v 19. století v době národního obrození se od sebe výrazně odlišují. Za důkaz definitivního zformování ukrajinské národnosti se považuje Peresopnycké evangelium z let 1556–1561, v němž byl poprvé fixován jazykový systém ukrajinštiny; ojedinělý text předcyrilského období (Velesova knyha) takový význam nemá.

Po rozpadu Kyjevské Rusi prožívala literatura ukrajinského národa úpadek. Feudální roztržetost a mongolský vpád brzdily rozvoj původní tvorby. Přelom nastává v 16. a 17. století, kdy vzniká tzv. polemická literatura, která ještě nebyla v úplném slova smyslu beletrií, ale vyznačovala se už některými estetickými dominantami, individuálním výrazem, osobitým stylem a aktuální problematikou. Nová umělecká tendence v podobě baroka vzniká v polovině 17. století a souvisí s kulturním vzestupem Kyjeva. V barokní literatuře se vydělují dva proudy – nízký a vysoký. Nízké baroko tvořila

spodní, neoficiální proud (intermedia, žerty, komické scénky), ve vysokém baroku převládala náboženská tematika; jeho předním představitelem na pokraji baroka a osvícenství byl Hryhorij Skovoroda.

Zakladatelem novodobého ukrajinského písemnictví se však stal až Ivan Kotljarevskij (1769–1838), jehož tvorba spadá do raných počátků konstituování ukrajinského národního společenství: sám byl „maloruský“ a současně „velkoruský“ vlastenec a loajální carův poddaný: aktivně se zúčastnil Vlastenecké války s Napoleonem. Jeho heroikomická (směšmohrdinská) báseň *Enejida* (1798, Aeneida) je prvním velkým dílem napsaným v moderní ukrajinštině. Narativní báseň navazující na epos básníka římského zlatého věku Quinta Vergilia Marra Aeneis měla u východních Slovanů značný ohlas a stále také u zrodu běloruské verze (*Enejida navyvarat*). Na Ukrajině vznikla celá burleskní básnická škola, jež tvoří základ rané ukrajinsky psané literatury. Burleskní proud v ukrajinské literatuře se vyskytuje i dále v 19. a 20. století: stojí na něm ostatně i světová tvorba ruského klasika, původem Ukrajince N. V. Gogola.

Běloruská národně literární identita vyrůstá z regionalismu literatury Kyjevské Rusi v polocko-smolenském literárním centru. Prvními texty, které vůbec možno spojovat s počátky starobělorus. literatury, když nepočítáme její účast na synkrezi východoslovanské koiné kyjevského typu, jsou hagiografie Avraamije Smolenského a Jefrosinie Polacké (Polocké) z 12.–13. stol. a Choždenije Ihnatija Smoljanina (14. stol.). Ke skutečné a viditelné delimitaci běloruského celku z východoslovanské kulturní kolébky kyjevskoruské však dochází – podobně jako v případě Ukrajiny, ale nikoli tak výrazně a jednoznačně – ve 14.–16. stol. souběžně s posilováním moskevského centra a jeho mocenskými úspěchy a se sílícím podílem východních Slovanů na utváření nového mocenského celku – Velkoknížectví litevského, což pak přináší změny jazykové, náboženské i kulturní.

U počátků skutečného běloruského literárního svérázu stojí – stejně jako v případě letopisu haličsko-volyňského u Ukrajinců – kroniky, konkrétně Letopisec velkoknížat litevských a Bělorusko-litevský letopis 1446. V souvislosti se začleněním bělorus. území do litevského celku vznikly i právní dokumenty (Statuty Velkoknížectví litevského, 1529, 1566, 1588). Nicméně první osobnostní počátky běloruské literatury jsou spjaty – stejně jako u psané slovesnosti ukrajinské (zápis ukrajinské písně u Jana Blahoslava) – s českým prostředím a s renesancí, humanismem a reformací ve spojitosti s pražským působením Franciska Skaryny, který zde proslul překladem bible (Bivlija ruska). Celkově v období humanisticko-renesančním se zárodky reformační kritiky církve je na běloruském teritoriu zcela pochopitelně více dění, neboť tlaky litevsko-polské, a tedy evropské, jsou tu silnější než na Ukrajině a také náboženský život je pestřejší – svou úlohu tu sehráli i polsko-běloruští protestanti Symon Budny a Vasil Cjapinski působící v druhé polovině 16. století. První renesanční básní, byť psanou latinsky, je Píseň o zubrovi M. Husouského. Nepochybně klíčová úloha tu připadla trojdomému literátu barokní

doby Simeonu Polockému po právu řazenému i do ruské a ukrajinské literatury. Poté literární dění na území Běloruska ochabuje v souvislosti s posilováním kulturní úlohy Polska, německého baltského regionu a carského Ruska. I když bylo Bělorusko od trojího dělení Rzeczki pospolité součástí carského Ruska, jazykově a kulturně patřilo zřetelně do polské zóny: tlak carských úřadů tak k totální polonizaci připojil masivní rusifikaci a r. 1840 byl za Mikuláše I. zakázán i sám název Bílá Rus a nahrazen národnostně neutrálním termínem Severozápadní kraj (Pobaltí se říkalo Ostzejskij čili Baltický kraj). Těžký úder zbytkům běloruské kulturní svébytnosti uštědřila porážka polského povstání: polsko-běloruští literáti se tohoto hnutí v značném počtu zúčastnili a carismus jako odvetu zakázal tisknout v běloruštině.

Nové počátky navázaly na ukrajinskou travestijní tradici klasicisticko-osvícenského typu konce 18. a počátku 19. století, konkrétně na již zmíněnou Kotljarevského Aeneidu (Enejida navyvarat), a parodickou poému Taras na Parnase. Rozvíjejí se žánry jako bylice, hutarky, balady, vzniká veršovaná dramatika – a to vše v jazykově literárním milieu polském a ruském. Definitivní pozdní národní revitalizace tak povlovně probíhala až v druhé polovině 19. století v sepětí s celkovou liberalizací ruského carského režimu po porážce v Krymské válce v druhé polovině 50. let a později.

Vůbec prvním běloruským profesionálním spisovatelem byl V. Dunin-Marcinkevič, později F. Bahuševič a J. Lučyna. K dovršení celého procesu běloruského národního obrození došlo však až v první třetině 20. století; bylo spojeno s první ruskou revolucí 1905 a vznikem čas. Naša niva (našaniivské období): to však již o mnoho let přesahuje rozpětí 10.–18. století.

V případě dvou „menších“ východoslovanských literatur se jako výhodné jeví studium středoevropského a východoevropského areálu, zvláště toho, který současně tvoří týl (I. Dorovský) areálu baltského či pobaltského (Baltie), a to je právě případ Běloruska vtahovaného do kontextu ruského či velkoruského a současně do polsko-litevských souvislostí a také – spíše volně a životními osudy tvůrců – do střední Evropy. V tomto ohledu má česká literatura, přesněji české kulturní prostředí to štěstí, jak jsme se o tom již zmiňovali výše, že na jeho území došlo ke dvěma významným událostem, které spojují české země se dvěma východoslovanskými „menšími bratry“ Ruska: Ukrajinou a Běloruskem: v Gramatice české (1551–1571) Jana Blahoslava (nar. 1523 v Přerově, zemřel 1571 v Moravském Krumlově) najdeme první autentický zápis uceleného moderního ukrajinského textu jedné z četných dum, ukrajinštinu poprvé z lingvistického hlediska prohlásil za samostatný jazyk Josef Dobrovský, ukrajinskou (maloruskou) poezii do své antologie Slovanské poezije (Brno 1874) zařadil brněnský tiskař a polyglot František Vymazal a Praha se stala místem vydání díla tradičně pokládaného za počátek novodobé běloruské literatury – *Bivlija ruska Francyska* (Francišaka Heorhije) Skaryny (1482–1551).

Francisk Skaryna (asi 1490 Polock – 1551 Praha), běloruský humanista, vědec, lékař a filolog, zakladatel východoslovanského knihtisku, byl pravděpodobně pokřtěn podle ortodoxního obřadu, jméno Francisk obdržel patrně při druhém křtu katolickém. R. 1498 byl totiž v Polocku založen katolický klášter (jak uvádí V. A. Čamjarycki). Nicméně problematika jeho tzv. druhého křtu zůstává dosud otevřená. F. Skaryna (Skorina) se vzdělával v tradičních centrech humanismu – v Krakově a italské Padově, patřil podle některých názorů k širokému proudu pozdní východoslovanské renesance, k osobnostem renesančního titánského vzepětí, ovládal tehdejší lékařství, přírodní vědy, filozofii a filologii; v Praze pracoval jako botanik královské zahrady a zde také pravděpodobně zemřel. Jeho první tiskařská aktivita je spojena v vydáním Žaltáře (Psaltyr', 1517), poté vydal v Praze v letech 1517–1519 v překladu 22 biblických knih pod názvem Bivlija Ruska – ta se objevila ještě před překladem Lutherovým. Jeho grafická řešení měla podle názoru odborníků dobově špičkovou úroveň.⁶⁹ Je snad i symbolické, že Skarynovy překlady vydávané v Praze v podstatě koincidují s počátky reformace, která dala podnět hlubokým proměnám náboženského života vůbec, jež později svým způsobem zasáhly i území Polska a Běloruska: nešlo pouze o katolickou církev, ale obecně o opravné tendence, které se staly pevnou součástí evropského náboženského života.

Běloruská literatura patří k slovanským literaturám, které se vyvíjely v nové době jen postupně a v podstatě vyrůstaly z bělorusko-polské biliterárnosti. I když její kořeny se tradičně spojují – jako u všech východních Slovanů – s literaturou Kyjevské Rusi a pak s nárazníkovým územím mezi východními a západními Slovany a Balty v těsném doteku germánské, resp. německé christianizační středověké expanze, novodobá fáze je spjata v 19. století především se vztahem k polskému písemnictví.

Stejně jako jiné slovanské literatury je její vývoj jen povolvný a nemá zdaleka tak razantní kontakt s tehdy vůdčími evropskými literaturami, jako je tomu v případě ruské literatury, která od Ivana IV. Hrozného a hlavně pak od prvních Romanovců s vrcholem za Petra I. expandovala přímo do severní a západní Evropy (Švédsko, Nizozemsko, Velká Británie), odkud přebíralo nejen organizaci státního života (zejména ze Švédska), ale také materiální a duchovní kulturu (Nizozemsko, Anglie). Tak se stalo, že úloha střeoevropského mostu k dalším Slovanům a jiným národům Evropy zůstávala Ukrajině a Bělorusku: ostatně jejich publikační centra – kromě Ruské říše – ležela na území tehdejšího Rakouska a později Rakouska-Uherska, tedy například v Praze, Budě, Krakově

69 Edice: Pradmovy i pasljasloui (1969), Biblija (1996). Viz Francysk Skaryna: Žyczcjo i dzejnasc': Pakazal'nik litaratury. Minsk 1990. Čalavek sonca – Francysk Skaryna. Minsk 1994. Slounik movy Skaryny. Minsk 1994. Odborníkem, který se v nové době Skarynou z řady hledisek zabývá, je Aleh Lojka (nar. 1931 v Slonimi v Hrodněnské oblasti), běloruský básník, prozaik a literární kritik, univerzitní představitel oboru a vedoucí akademického spolku Uzljot (1964–1989), profesor a doktor filologických věd, básník, ale také autor historického románu Francysk Skaryna (1990) a novely Skaryna na Hradčanach (1990), komparatista (Adam Mickevič i belaruskaja litaratura, 1959) a překladatel.

apod. Tíhnutí Bělorusů k střední Evropě, které se projevuje v publicistické a překladatelské činnosti zejména dnešní kulturní a politické opozice, tu sílí, tu slabne, a je spíše projevem tíhnutí k střední Evropě jako kulturnímu, duchovnímu prostoru, k modelovému centru, které svou multietnicitou a multikulturalitou nejlépe vyjadřuje tranzitivní polohu Běloruska v dnešní Evropě, tedy působit jako mediátor mezi evropským Východem, Západem a Severem

Kdybychom na tomto základě chtěli dojít k pramenům běloruské literatury jako kulturního a uměleckého typu, došli bychom zhruba k třem větvím:

- 1) klasicisticko-osvícenské heroikomice a travestijnosti inspirované ukrajinskou tradicí
- 2) preromantické, romantické a novoromantické folklórnosti prezentované mj. narativními formami spojujícími běloruskou a polskou literaturu (gawęda)
- 3) panromantismus syntetizující romantismus i novoromantické proudění jako projev bělorusko-polské biliterárnosti.

Pokud jde o orientaci běloruské literatury napínané – stejně jako celé národní společenství – do několika stran, tedy na Západ, Východ, Sever, ale také na jihozápad směrem ke geografickému a hlavně kulturnímu a duchovnímu fenoménu střední Evropy, je zřejmé, že jde o osud nelehce se konstituujícího tranzitivního pásma s nevyhraněnou identitou, jejímž společným jmenovatelem je – spíše než jazyk – národ a stát.⁷⁰

70 Viz naši stať Běloruská literatura jako kulturní a umělecký typ. In: O společných hodnotách v slovensko-bieloruských vzťahoch. Združenie slovanskej vzájomnosti, Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Filologická fakulta, Katedra slovanských jazykov, Banská Bystrica 2004, s. 21–31.

Exkurz 4: Hryhorij Skovoroda v moderní interpretaci

V minulém desetiletí se objevila řada prací o **Hryhoriji Skovorodovi** (1722–1794), který právem patří k počátkům novodobé ukrajinské literatury, ale k němuž se jako k zakladateli své filozofie hlásí i Rusové (vynikající studie o něm v poslední době napsal rusko-ukrajinský badatel Oleg Marčenko z Moskvy – viz dále).⁷¹ Ti ho sice ve svých slovnících jako svého vysloveně neuvádějí, ale řadí ho alespoň do ruského okruhu nebo do kultury Ruské říše – a právem, neboť jeho jazykem rozhodně nebyla moderní ukrajinština, ale spíše ruština prosycená církevněslovanskými a obecně východoslovanskými prvky. A navíc byl módní a silně působil na ruské 19. a zčásti 20. století. Jinak ovšem patří literatuře ukrajinské. Vzhledem k tomu, že Skovoroda byl svým životem, cestami a vzděláním Evropanem a ještě přesněji Středoevropanem a vytvářel poněkud záhadnou spojnicí mezi západní, střední, snad také jižní a východní Evropou, že svým renesančně rozkročeným dílem v sobě koncentroval de facto vše, co v Evropě proběhlo od gotiky přes renesanci a humanismus k baroku a klasicismu s náznaky rokoka a preromantismu, sakrální i sekulární literatury, stanul ve středu zájmu i jiných národů, především tvůrců pojmu „Mitteleuropa“. Tři pohledy – ukrajinský, německý a ruský – nás tedy budou provázet našimi úvahami.

Emocí a patosem začíná fundamentální monografie D. Teterynové o Hryhoriji Skovorodovi⁷²: motivací je znovu ukázat na minulost ukrajinské literatury a na autora, jehož význam rozhodně přesáhl hranice Ukrajiny právě svými typicky východoslovanskými rysy. Knihu pokládám za vědomou součást současných ukrajinských snah prezentovat Ukrajinu a ukrajinskou kulturu a umění jako svého druhu most mezi Západem a Východem (tedy nikoli jako Východ; takto je koncipována řada současných ukrajinských knih většinou v západní koprodukcí, často německé nebo italské, resp. obecně mezinárodní), spíše jako střední Evropu. Právě postava H. Skovorody je k prezentaci těchto hodnot a tradic velmi vhodná: vzdělání nabyt ve střední Evropě, působil na několika místech na Ukrajině (Kyjev, Charkov) a zprostředkoval – stejně jako jiní – evropské myšlenkové proudy. Proto má v knize svou logiku, že první oddíl (kapitola) je věnován souvislostem Skovorodovy tvorby. Vztah mezi Ukrajinou a Moskevskou Rusí charakterizuje autorka takto: „Московщина стояла на низькому культурному рівні, порівнюючи з Україною, їм був чужим

71 Viz naši studii *Teorie jako pokus o ukotvení a uchopení (Hryhorij Skovoroda v hledáčku ukrajinské, německé a ruské literární vědy)*. *Teória umeleckého diela* 3. Ed.: Viera Žemberová. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis, Prešov 2008, s. 71–78.

72 Daryna Teteryna: *Hryhorij Skovoroda – ukrajins'kyj pys'mennyk, filosof i pedagog*. Kyjiv – München, RVA „Triumpf“, 2001.

звичай дипломатичної ввічливості, хоч деякі і надягнули на себе європейський одяг, але „в їх середині сидів подавньому хлоп“ (s. 11). To je sice pravda, ale právě to, že Rusko „přeskočilo“ prostor Němci tradičně nazývaný Ostmitteleuropa, umožnilo jeho „raketový“ rozvoj a ve svých důsledcích i paradoxní „zázrak ruské literatury“. Tato tradiční ruská ignorace střední Evropy je sice pro nás jako Středoevropany ponížující, ale je realitou, která s sebou nesla i možnost ruské „světovosti“, zatímco české či ukrajinské středoevropskosti, tedy spíše lokálnosti: hlavní poetologické impulsy přicházely tehdy z jihozápadu (Itálie) a západu (Francie, Anglie). Nicméně středoevropský archaismus ve smyslu specifické podoby evropských kategorií, jako byla renesance, reformace a baroko, vyvolával po letech zájem právě zvláštním protnutím, komprimací různých, často protikladných kulturních vrstev. V závěru této knihy o Skovorodovi je zmiňován ruský prozaik a dramatik N. S. Leskov (1831–1895), jenž se nechal Skovorodou jako znalec jeho díla inspirovat: právě on jako autodidakt „objevil“ Rusům po Petrových „proražených oknech“ netradiční cestu na Západ; nikoli Petrohrad – Berlín – Paříž, ale Petrohrad – Moskva – Kyjev – Krakov – Praha – Paříž, tedy kulturní cestu v podstatě slovanskou vedoucí několika geopolitickými a kulturními prostory (velkoruským, ukrajinským, haličsko-polsko-rakousko-českým).

Je nepochybné, že se geopolitický prostor Ukrajiny a Běloruska stal tranzitivní zónou k působení katolicismu, baroka, sylabické versifikace a že právě v tomto kadlubu se formovala specifická podoba kulturní a politické ukrajinskosti i zárodky jejího schizoidního východozápadního charakteru. Jiná věc je, že autoři, které Václav Černý zařadil do své antologie *Kéž hoří popel můj* (1967), např. I. Velyčkovskij, patří současně k několika východoslovanským literaturám. Jinak řečeno: málo se autorka orientovala na kategorie, které kultivoval slovenský či mezinárodní tzv. Ďurišinův tým (zvláštní meziliterární společenství, meziliterárnost, dvojdomost a vícedomost, biliterárnost a polyliterárnost) – je o tom dosti rozsáhlá sekundární literatura.⁷³

Autorka prezentuje Skovorodu komplexně jako básníka, prozaika, filozofa, náboženského myslitele a pedagoga. To je jistě velká přednost této monografie; tato šíře však brání autorce, aby šla více do hloubky: to se týká jak poetiky Skovorodovy poezie a prózy, tak jeho náboženské filozofie – ostatně o těchto artefaktech vznikala již dříve řada jiných děl.

Zato interně, místy i externě komparatistická metoda umožnila badatelce vytvořit kontext Skovorodova díla, kde se objevuje nejen renesančně reformační a barokní rámec, ale také rokoko, klasicismus a jména Meletije Smotryckého, Ivana Velyčkovského, Symeona

73 Dorovský, I.: *Balkán a Mediterán. Literárně historické a teoretické studie*. Brno 1997; Dorovský, I.: *Balkánské meziliterární společenství*. Brno 1993; Ďurišin, D. a kolektiv: *Osobitné meziliterárne spoločenstvá I–VI*. Bratislava 1987–1993; Ďurišin, D.: *Čo je svetová literatúra?* Bratislava 1993; Pospíšil, I.: *Genologie a proměny literatury*. Masarykova univerzita, Brno 1998; *Il Mediterraneo. Una rete interletteraria. La Méditerranée. Un réseau interlittéraire. Stredomorie meziliterárna sieť. A cura di Dionýz Ďurišin e Armando Gnisci. Università degli studi di Roma „La Sapienza“, Studi [e testi] italiani. Collana del Dipartimento di italianistica e spettacolo, Bulzoni Editore, Roma 2000 aj.*

Polockého, Teofana (Feofana) Prokopovyče, barokní školské drama apod. Právem Teterynová upozorňuje na psychologický základ Skovorodovy kreativní subjektivity (fatalismus, filozofie vůle, stoicismus apod.). Jistě má svou pravdu D. Čyževskij, když Skovorodu pokládá za velkého ukrajinského spisovatele barokní epochy, ale ještě mnohem důležitější – na což autorka nepřímo ukazuje – je synkretický ráz jeho díla. V jednom celku, doslova vedle sebe stojí a ještě častěji se prolínají a prostupují kulturní vrstvy v komprimované, zhuštěné, paradoxní podobě. Skovoroda je ještě v podstatě dědic velkých tradic středověku, jeho myslitelství a jeho gotického mysticismu, který u něho prochází barokním sítem. Současně však jeho přirozený antropologismus, na nějž Teterynová upozorňuje, přivedl do jeho díla renesanční titanismus, barokně rokokovou klasicistickou didaxi a exemplární bajkovou miniaturu vytvářející již klasicistickou vizi všemocného tvaru a osvícenskou podstatu omnipotentního vzdělání; žila ukrajinského folklóru je však vede až na pokraj preromantismu, jak je ostatně pro jeho dobu charakteristické.⁷⁴

Německá autorka pojala téma Skovorody a jeho textů jako filozofický problém onto-poetiky, tedy v podstatě tematicky tradičně, ale konkrétním instrumentálním zpracováním netradičně, a dospěla tak ke kompromisu.⁷⁵ Její pojetí vychází z hloubky i kontextu díla ukrajinského „potulného filozofa“, současně však splňuje nároky kladené na komplexní monografii. V první kapitole *Leben und Kontexte* ukazuje autorka Skovorodu jako typicky synkretického autora, který do sebe pojal impulsy středověké magie i klasicisticko-osvícenského konceptu světa prozářené náboženským duchem. Bedlivě sleduje jeho životní dráhu, zejména tam, kde šlo o nějaké duchovní podněty, tedy Kyjevskou akademii, ale také předpokládané zahraniční cesty, o jejichž podobě a obsahu se zprávy badatelů liší. Klíčovým pojmem v její koncepci Skovorody je *philosophia perennis*, kterou volně spíná s plůsobením svobodných zednářů a jejich učení. Zde má již možnost navázat na řadu publikace, které již na toto téma v minulosti i nyní vyšly. Druhá kapitola pojednává o stavu skovorodovského bádání. Zde autorka také definuje svou pozici vycházející z pojmu *philosophia perennis* a ontopoetiky a ukazuje na řadu otevřených otázek, jež kdysi nastínil již D. Čyževskij ve struktuře „nepodobné podobnosti“ (unähnliche Ähnlichkeit).

74 Viz naše recenze: Minus pafos ta apologetyka (Daryna Teteryna: Hryhorij Skovoroda – ukrajinskýj pys'mennyk, filosof i pedagog. Kyjiv, Mjunchen: RVA „Triumf“ 2002, 322 s. Slovo i čas (Kyjiv) 2004, č. 5, s. 76–78.). Monografie o Hryhoriji Skovorodovi a obecné otázky ukrajinskosti (Daryna Teteryna: Hryhorij Skovoroda – ukrains'kyj pysmennyk, filosof i pedagog. Kyjiv – München, RVA „Triumf“, 2001, 322 s.). *Slavica Litteraria*, X 6, 2003, s. 183–185.

75 Elisabeth von Erdmann: *Unähnliche Ähnlichkeit. Die Onto-Poetik des ukrainischen Philophen Hryhorij Skovoroda (1722–1794). Bausteine zur slavischen Philologie und Kulturgeschichte. Neue Folge. Begründet von Hans-Bernd Harder und Hans Rothe. Herausgegeben von Karl Gutschmidt, Roland Marti, Peter Thiergen, Ludger Udolph and Bodo Zelinsky. Reihe A: Slavistische Forschungen. Begründet von Reinhold Olesch, Bd. 49. Böhlau-Verlag, Köln – Weimar – Wien 2005. Viz naši rec.: Fundamentální německá práce o Hryhoriji Skovorodovi z hlediska ontologické poetiky *Slavica Litteraria*, X 9, 2006, s. 271–273.*

Badatelka rozdělila svou práci dosti originálně do několika oddílů. V prvním (jde o třetí kapitolu *Der Traum: Initiation in die Allegorese*) je jejím tématem sen a bible a alegorický výklad snu v kontextu mystické zkušenosti a také v souvislosti se svobodným zednářstvím coby vstup do *philosophia perennis*. Další oddíl (čtvrtá kapitola *Gottes ewige Weisheit: philosophia perennis, die theologia oder sapientia prisca*) přináší koncepci triadity, další část (*Der Ursprung und Schöpfer*) sleduje skovorodovské traktování pojmů „vznik“ a „tvůrce“ a idejí a archetypů po počátek a konec, čas, hmotu a zlo.

Autorka vytvořila komplexní obraz Skovorodova díla jako svěbytného systému – právě to bylo Skovorodovi vždy vytýkáno, tedy že je spíše živelným filozofujícím literátem, básníkem, potulným filozofem, že jako Slovan obecně a východní Slovan zvláště nemá smysl pro systémové otázky. Von Erdmannová vlastně tento systém objevila, jakoby pod povrchem jeho poněkud na první pohled chaotického díla, zkonstruovala jeho systém jako cestu k lidské blaženosti skrze řadu fází a pohledů od teologického po poetologický a pokusila se Skovorodu ukázat jako celistvou osobnost, jež se pokusila o syntézu náboženství a podnětů moderní osvícenské vědy. Tento její pokus je v podstatě úspěšný a navazuje – ovšem jinak a s jinými nástroji – na podobné pokusy Nikolaje Berďajeva ukázat na potenciálně jinou cestu evropské renesance, nikoli jako titánského hnutí často nenáboženského nebo i protináboženského rázu, ale jako hnutí náboženské obrody. D. S. Lichačov se takto po desetiletí pokoušel vytvořit ze zlomků dochovaných nebo jen tušených textových spojitostí autentický systém staroruské literatury a její poetiky – osobně nemohu nemít k těmto pokusům úctu, zvláště když byly úspěšně nasugerovány vědecké komunitě, jež je konvenčně přijala, ale dal bych před demiurgickým modelováním přednost fragmentárnímu záznamu, který více odpovídá niterné povaze zkoumaných předmětů.

Jak jsem již vícekrát uvedl, jsem toho názoru, že se dlouho udržoval celovýchodoslovanský charakter literatury vznikající na území východních Slovanů: násilné modernizace a nacionalizace (ať již rusifikační, ukrajinizační nebo bělorusizační) těchto jevů neodpovídají historické realitě: šlo o jevy kulturně otevřené nejen Západu, ale i Východu. Prozrazuje to ostatně právě život a dílo H. Skovorody, hlavně jeho jazyk, podstatně bližší moderní ruštině, využívající však plnou měrou ukrajinismů, ukrajinských přísloví, reálií a aluzí, ale současně v mnohém zachovávající i církevněslovanskou strukturu lexikální a morfologickou (aoristy apod., některé rysy syntaxe apod.).

Rozdíl mezi ukrajinskou a německou autorkou je tedy nejen v artikulaci problému na jedné straně v obecně filozoficko-poetologické rovině, na straně druhé v rovině kulturologické a poetologické, ale také ve vnitřním traktování Skovorodova díla jako univerzálně východoslovanského na straně jedné, nebo vysloveně národního na straně druhé. I když se zde příkláním spíše k variantě obecně kosmopolitní, myslím, že by neměla zcela zastíňovat to, co se ve Skovorodovi také najde: utváření národního celku a specificky národního postoje; ten se za kulisami náboženského a vědeckého univerzalizismu rýsuje již zcela zřetelně.

Moskvan a zjevně podle jména svým rodem také Ukrajinec O. V. Marčenko hledal proslulé ukotvení a uchopení H. Skovorody ve filozofii, pohyboval se tedy ještě blíže obecným kategoriím než ontopoetička von Erdmannová.⁷⁶ Neukazuje ani na prameny Skovorodova učení, ani na jeho dobové souvislosti, ale na jeho projekci do budoucna. Ani v tomto smyslu není Skovoroda bez šance, spíše naopak – jeho vliv, zejména v poslední třetině 19. a v prvních letech 20. století (za vrcholně konzervativních panovníků Alexandra III. a Mikuláše II., kteří jakoby systematicky vytvářeli co nejlepší předpoklady k revolučnímu výbuchu) v Rusku vrcholí v souvislosti s celkovým návratem k religiozitě, hledání kořenů v pravoslaví a ortodoxní teologii. O tom svědčí i přílohy, obsahující dobové ruské studie o Skovorodovi. Problém Skovorodovy národní příslušnosti řeší autor elegantně a po pravdě takto: „Фигура Григория Саввича Сковороды (1722–1794) в истории отечественной философии становится в этом смысле совершенно особой. Будучи представителем украинской культурной и философской традиции, связанной прежде всего с киевской школой, в русском философском сознании он присутствовал (а во многом продолжает присутствовать) в качестве ‚первого русского философа‘, играя тем самым роль чрезвычайной важности – роль ‚предтечи‘ специического русского философствования...“⁷⁷

Jádrum Marčenkova opusu je analýza Skovorodových životních peripetií a jeho základních děl a idejí v souvislosti s jeho biblickou hermeneutikou, modelem jeho filozofického dialogu, s jeho pokusem o syntézu antiky a křesťanství (kapitola *Афины и Иерусалим*), učení o moudrosti a dialektika božského a lidského. Když jen letmo nahlédneme na V. Solovjova, D. Merežkovského a N. Berďajeva – máme tu v kostce všechny problémy, které je vzrušovaly. H. Skovoroda tedy znovu překročil hranice – tentokrát nikoli do středu Evropy, ale na severovýchod. Je to směr, který je sice notoricky znám, ale neškodí si to kvalifikovaně a hlubinně připomenout.

Marčenkova kniha však svědčí ještě o něčem jiném, co nás pozvolna vrací k úvodním řádkům tohoto zamyšlení: je výsostně teoretický a filozofický až teologický, ale jeho kniha je naplněna materiály, jak o tom ostatně svědčí uvedený a v Rusku běžně zavedený podtitul: *бáдáни (výzkum) a materiály*. Má tedy Marčenko zdvojenou šanci uspět a v tom se dobře pojistil: na straně jedné jsou jeho úvahy o Skovorodově filozofické myšlení mezi božským a lidským, mezi sakralitou a sekularitou, na straně druhé je vše pečlivě faktograficky podloženo. Marčenko tu patrně nezáměrně ukazuje jednu z cest, jíž se současná teorie uměleckého díla může ubírat: naplno rozevřít nůžky mezi obecným a zvláštním, volnou meditací, kontemplací a pozitivistickou materiállovou verifikací – ty nůžky však přitom stále zůstávají jednolitým nástrojem.

76 O. V. Marčenko: Grigorij Skovoroda i russkaja filosofskaja mysl' XIX–XX vv. Issledovanija i materialy. Čast' 1. Moskva 2007.

77 Viz cit. d., s. 4.

